

В.М. Гамалія

*Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва
НАН України, б-р Т. Шевченка, 60, Київ-32, 01032, Україна*

ГНАТ ОМЕЛЯНОВИЧ РУЧКО (1883-1937): ТРАГІЧНА ДОЛЯ ВЧЕНОГО

Розглядається життя й наукова діяльність видатного вченого-мікробіолога Г.О. Ручка, одного з директорів Інституту мікробіології та епідеміології, засновника та першого редактора «Мікробіологічного журналу». Багато даних і фактів наводяться вперше, деякі з них уточнені й виправлені, оскільки їхнім джерелом послужили як спогади колег ученого, що зберігаються в архіві Інституту, так і виписки з особистої справи, сфабрикованої НКВС після арешту Г.О. Ручка, яка знаходиться в архіві СБУ. Особливу увагу приділено аналізу робіт ученого з бактеріофагії, епідеміології, а також ролі Г.О. Ручка в реорганізації Інституту та створенні відділу бактеріозів сільськогосподарських рослин.

Ключові слова: мікробіологія, бактеріофагія, епідеміологія, бактеріози сільськогосподарських рослин

У червні 1928 р. розпочав свою діяльність Інститут мікробіології та епідеміології, заснований Українською академією наук з ініціативи її президента, академіка Данила Кириловича Заболотного. Ставши першим директором інституту, Д.К. Заболотний прикладав чимало зусиль для його облаштування, кадрового забезпечення, планування наукової роботи. Але 15 грудня 1929 р. він помер від застуди, пробувши на цій посаді лише півтора року. На початку 1930 р. директором Інституту мікробіології та епідеміології був призначений професор-бактеріолог Михайло Іванович Штуцер, який незабаром став однією із жертв першої хвилі репресій, що прокотилася впродовж 1930–1933 рр. Наприкінці 1930 р. М.І. Штуцер повинен був виїхати з Києва, його директорство продовжувалось менше року. Наступним директором інституту став Микола Васильович Стадніченко, який перебував на цій посаді півтора року. Отже, за чотири роки існування інституту в ньому змінилося три директора, що, безумовно, не сприяло планомірному розгортанню наукових досліджень. Нарешті, в червні 1932 р. директором було призначено Гната Омеляновича Ручка, і за кілька років його керівництва ситуація в інституті значно покращилася.

Гнат Омелянович Ручко народився 20 січня 1883 р. в селі Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії, у бідній козацькій родині [1]. Грошей на освіту родина Ручків не мала, і з 12 років Гнат влітку пас панську худобу в місцевій економії, а взимку виконував різні сільськогосподарські роботи у багатих селян. У 17 років він виїхав до Кубані, де працював по найму у заможних хазяйствах та рибальських артілях. Здібний та спостережливий хлопець самотужки вчився грамоти та засвоював різні знання. У 1905 р. він перебував на заробітках у Криму, в Лівадії, де брав участь у більшовицьких страйках та повстаннях, після придушення яких повинен був знов втекти до Кубані, де працював ковалем, вантажником, пастухом.

У 1914 р. Г.О. Ручка мобілізували до армії і відправили на німецький фронт. Там він продовжував самоосвіту і багато допомагав пораненим. Це помітили командири і призначили його санітаром роти, а у 1916 р. направили до школи військових фельдшерів при Головному воєнному госпіталі у Харкові. Тут він вперше одержав можливість набувати систематичну освіту, в чому йому допомагали природні здібності та феноменальна пам'ять. Як казав він пізніше, “до 30 років я був неграмотним і займався тим, що підв'язував коровам хвости”. Участь у лютневих та жовтневих революційних подіях 1917 р. не завадила Г.О. Ручку закінчити у 1918 р. курси армійських фельдшерів. Він продовжив службу у Червоній армії, ставши у 1919 р. кандидатом, а у 1920 р. – членом Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків).

Бажаючи продовжити освіту і обравши своєю майбутньою діяльністю галузь медицини, Г.О. Ручко у 1920 р. демобілізувався з армії і вступив до робфаку у Харкові, а у 1921 р. – до © В.М. Гамалія, 2010

другого курсу Харківського медичного інституту. Окрім основних обов'язкових предметів він приділяв багато уваги вивченню англійської та німецької мов. По закінченні у 1925 р. інституту за спеціальністю лікаря-бактеріолога Г.О. Ручко почав працювати на відповідній посаді у відділі епідеміології Харківського санітарно-бактеріологічного інституту, а у 1926 р. вступив до аспірантури, яку закінчив у 1929 р. із захистом дисертації.



У Харківському санітарно-бактеріологічному інституті у 20-ті роки працювали такі відомі мікробіологи, як С.І. Златогоров, М.М. Цехновіцер, М.М. Соловійов, М.І. Мельник та інші, у творчому спілкуванні з якими формувався науковий світогляд Г.О. Ручка [2]. Про його роботу в стінах інституту згадував у своїх споминах професор Сергій Миколайович Ручковський: “Що перш за все вражало у особистості Гната Омеляновича? Це його велика, просто виключна працездатність і той ентузіазм, з яким він ставився до науково-дослідної роботи, яку виконував. Як правило, Гнат Омелянович першим приходив на роботу, а відбував з неї вже пізно увечері. Темою його досліджень були мікроби дизентерії і тифозно-паратифозні збудники кишкових захворювань. Він був блискучим мікробіологом в галузі кишкової групи бактерій, і при дослідженні матеріалу на присутність цих мікробів процент їх виділення в нього був найбільшим” [3].

З перших кроків своєї роботи в Харківському санітарно-бактеріологічному інституті Г.О. Ручко брав активну участь у ліквідації епідемії черевного тифу та дизентерії, дуже поширених тоді у промислових регіонах України. Впродовж 1926–1929 рр. він виїжджав на епідемії цих хвороб до Макіївки, Юзівки (нині Донецьк), Луганська та інших міст і населених пунктів Донбасу. Окрім практичної діяльності він займався науково-дослідною роботою, присвятивши перші наукові дослідження вивченню збудників дизентерії і черевного тифу. У 1928–1930 рр. разом із М.І. Мельником одним із перших у Радянському Союзі він закладав основи фаготерапії при цих захворюваннях, про що йшлося у їхніх статтях та доповідях на наукових конференціях І Українського державного Санітарно-бактеріологічного інституту ім. І.І. Мечникова [4–7]. Застосувавши бактеріофаг у 69 випадках захворювання на тиф, вони констатували, що загальний стан хворих часто поліпшувався.

У 1930 р. Г.О. Ручка обрали асистентом Харківського медичного інституту і в кінці цього ж року відрядили на два роки до Науково-дослідного інституту гігієни і імунології у Берліні для подальшого удосконалення в галузі бактеріології. Там під керівництвом директора інституту професора Е. Фрідбергера він виконав та опублікував у німецькому журналі з імунології дві роботи, присвячені пухлиноутворенню [8] та імунітету при інфекційних захворюваннях [9]. Згодом в іншому зарубіжному журналі була опублікована ще одна робота Г.О. Ручка, де йшлося про експериментально викликане бацілоносійство у курей та кішок [10].

Повернувшись у 1932 р. до Харкова, Г.О. Ручко знову почав працювати у Санітарно-бактеріологічному інституті. В червні цього ж року його призначили директором Інституту мікробіології і епідеміології ВУАН. В інституті на той час майже не було фахівців із науковим ступенем, за винятком завідувача відділом медичної мікробіології В.Г. Дроботька та завідувача біохімічним відділом професора С.І. Фоміна. Для підсилення інституту кадрами високої кваліфікації Г.О. Ручко вирішив відрядити найбільш талановитих співробітників для удосконалення та навчання в докторантурі до інших мікробіологічних закладів Радянського Союзу. Зокрема, до докторантури Інституту мікробіології АН СРСР був направлений М.В. Стадницький. З інших науково-дослідних закладів України були запрошені на роботу такі спеціалісти, як М.М. Підоплічко, К.Г. Бельтюкова, Б.І. Каган, М.Л. Непомняща та інші.

У 1933 р. Г.О. Ручко почав проводити реорганізацію інституту. Було створено три сектора: 1) промислової мікробіології, 2) сільськогосподарської мікробіології, 3) медичної мікробіології та епідеміології. Кожний сектор складався з відділів, деякі з них, як, наприклад, відділ бактери-

озів сільськогосподарських рослин, були організовані у 1933 р. Розвивалися зв'язки з іншими інститутами (біохімії, агрогрунтознавства, ветеринарним, махорковим, рибного господарства), підприємствами (радгоспами, колгоспами, лікарнями, санепідстанціями), заводами (дріжджовим, молочним, шкіряним) [11]. Результати теоретичних та практичних розробок співробітників інституту виливались у велику кількість статей, які потребували публікації, і на часі стала необхідність створення спеціального періодичного видання. Зважаючи на це, Г.О. Ручко організував видання "Мікробіологічного журналу" і став його першим редактором.



Г.О. Ручко (в першому ряду шостий зліва) зі співробітниками Інституту

Перший номер "Мікробіологічного журналу" вийшов у серпні 1934 р. накладом 1000 прирнрників. У передмові до нього Г.О. Ручко зазначив: "Не зважаючи на те, що наша поживтнева мікробіологія багато збільшила число окремих журналів та їх тираж, все таки існуючі на сьогодні журнали не в силі охопити того багатого кількістю і важливого змістом матеріалу, який назбирується в щоденній творчій праці наших мікробіологічних інститутів. Отже цим і викликано видання цього "Мікробіологічного журналу ВУАН", який буде виходити раз на три місяці, тобто, шокварталу...". Також було підкреслено, що журнал "...має на меті освітлювати питання з промислової, сільськогосподарчої, медичної й загальної мікробіології та експериментальної епідеміології, – як з проблематики Науково-дослідного інституту мікробіології та епідеміології ВУАН, так і інших інститутів, що надсилатимуть матеріали з згаданих галузей... "Мікробіологічний журнал ВУАН", на бажання авторів, крім повної статті українською мовою, дає досить змістове резюме російською та одною з закордонних мов" [12, с. 4]. У першому ж номері журналу Г.О. Ручко у співавторстві з І.І. Воронцьким надрукував власну статтю, присвячену дослідженням з утворення антибактеріофагу у кишечнику людей і тварин [13].

З моменту заснування журнал виходив у Києві з 1934 по 1959 рр. періодичністю 4 випуски на рік, а з 1960 р. і понині – у 6 випусках. Резюме найчастіше друкувалися французькою, німецькою, англійською мовами. Головним редактором за традицією виступає директор інституту, членами редколегії – провідні мікробіологи та вірусологи країни. "Мікробіологічний журнал" відіграв помітну роль не тільки у розвитку вітчизняної мікробіології та вірусології, а й у розвитку української термінологічної лексики. На його шпальтах публікувалися статті авторів з багатьох міст України, восьми республік колишнього Радянського Союзу та деяких країн далекого зарубіжжя [14].

У 1934 р. Г.О. Ручка обрали членом-кореспондентом ВУАН, а Наркомат охорони здоров'я УРСР присудив йому звання професора. 14 серпня 1936 р. кваліфікаційна комісія АН УРСР присвоїла Г.О. Ручку ступінь доктора наук без захисту дисертації [15]. Він проводив активну громадську діяльність, брав участь у роботі різних комісій Президії АН УРСР та Наркомату охорони здоров'я УРСР і водночас не припиняв наукових досліджень.

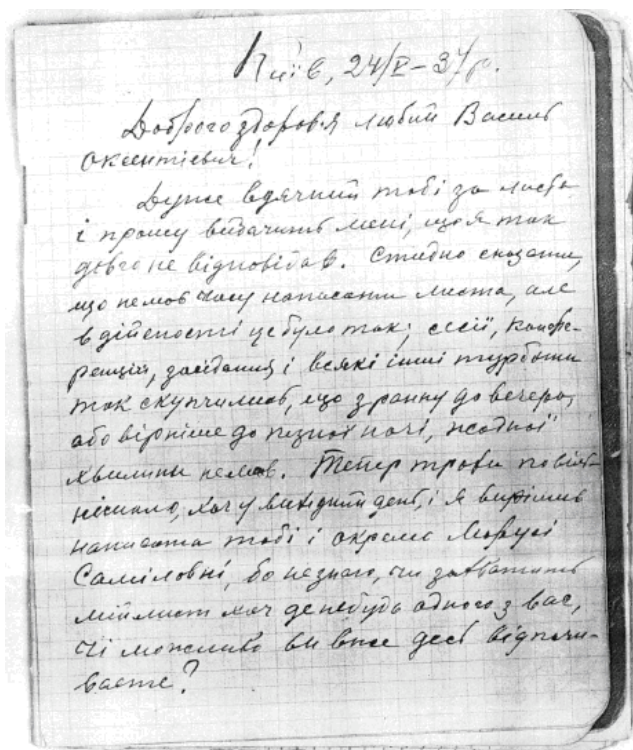
Свої дослідження Г.О. Ручко проводив на найвищому для того часу науково-методичному

рівні. Він описав мінливість дизентерійних бактерій під впливом деяких зовнішніх факторів, X-променів та бактеріофагу [16, 17]. На відміну від деяких мікробіологів, зокрема Аркрайта, він вважав, що бактерії в процесі мінливості можуть набувати не тільки довгострокових модифікацій, а й спадкових змін-мутацій. Особливу увагу він приділяв бактеріям кишково-тифозної групи, вивчення мінливості яких мало як теоретичне, так і практичне значення у мікробіології та епідеміології. Він визначив не тільки біологічне значення бактерій кишкової групи, а й напрямки деяких процесів і типів мінливості бактерій, яка може бути регресивною чи прогресивною [18].

Г.О. Ручко надавав великого значення мінливості токсичних та антигенних властивостей бактерій кишкової групи. Для розуміння прогресивного або регресивного напрямку еволюції особливої уваги, на його думку, заслуговує фізіологічна мінливість цих бактерій, зокрема втрата чи набуття ферментативних функцій. Він вважав, що у регресивній мінливості велику роль відіграє бактеріофагія, і описав фагорезистентні мутанти тифозно-паратифозних бактерій зі зміненими морфологічними, антигенними та фізіологічними властивостями, продемонструвавши корелятивну залежність між ними [19]. У дослідженнях, проведених разом із вченими Київського психоневрологічного інституту, вивчалася токсична дія дизентерійних бацил та їх фаголізатів на нервову систему кролів, голубів, курей та собак [20].

Інтерпретуючи результати власних досліджень, Г.О. Ручко іноді помилявся. Так, він не поділяв думку про те, що бактеріофаг є вірусом, а вважав, що це речовина ферментної природи. Проте, це не заважало йому робити вірні висновки щодо значення бактеріофагу для поступу мікробіології і для можливості його використання у медицині, промисловості та сільському господарстві [21].

Г.О. Ручко виховав когорту вчених, яких зацікавив дослідженнями в галузі бактеріофагії, мінливості бактерій, розробці бактеріофаготерапії людини, тварин і рослин. Його співробітниками були М.М. Благовіщенський, М.А. Лаврик, К.В. Третяк, С.С. Борисов, І.І. Воронєцький, М.Д. Богопольський, Н.С. Новікова, К.Г. Бельтюкова, Б.Г. Фельдштейн та ін. Під його керівництвом вони досліджували вплив бактеріофагу на бацілоносійство, його роль у виробленні імунітету та протіканні інфекції.



Сторінка листа, власноручно написаного Г.О. Ручком незадовго до арешту (з архіву Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАНУ)

В інституті було одержано понад 40 бактеріофагів, як патогенних, так і непатогенних бактерій. Так, були отримані фаги, активні щодо стафілококів і деяких гноєтворних мікробів. Крім цього, було виявлено фаги бруцельозної палички та кишкових бактерій, які давали позитивні результати при лікуванні відповідних хвороб. Впродовж 1934–1936 рр. бактеріофагічний стафілококовий лізин випробовувався з лікувальною метою у київських клініках хірургії, отоларингології, стоматології і дерматології [22]. Позитивні результати були отримані при імунізації 22 234 чоловік фаголізатом проти дизентерії [23].

Результати роботи з бактеріофагами мали застосування не тільки у медицині, а й у сільському господарстві та заводському виробництві. Було виділено бактеріофаги до фітопатогенних бактерій – збудників гомозу бавовнику та рябухи махорки. Отримавши бактеріофаг молочнокислих бактерій, здатний порушувати процес скисання молока, співробітники інституту запропонували засоби боротьби з ним у виробництві.



Дослідження бактеріофагів було однією зі стрижневих проблем Інституту мікробіології та епідеміології АН УРСР, що став визнаним центром з бактеріофагії у Радянському Союзі. З ініціативи Г.О. Ручка 20–25 жовтня 1936 р. на базі інституту відбулася Перша конференція з бактеріофагії та мінливості мікробів, в якій взяли участь відомі вчені – М.Ф. Гамалія, М.М. Фішер, З.В. Єрмольєва, В.В. Сукнєв та ін. У резолюції, прийнятій на цій конференції, зазначалося: “З питань бактеріофагії більшість поданих доповідей і виступів підводять міцну експериментальну базу під твердження, що так званий бактеріофаг ϵ , очевидно, біологічно активною речовиною, яка утворюється в певних умовах з самих бактерій і має властивості спричинювати лізис бактеріальних клітин (Гамалея, Ручко, Фішер, Єрмольєва, Рижков, Сукнєв та ін.). Конче потрібний дальший розвиток наукової роботи в галузі дослідження механізму, динаміки і біохемії процесів бактеріофагії” [24, с. 186]. Роботи Г.О. Ручка та його колег були відомі і за кордоном: він входив до складу російської делегації, що брала участь у Міжнародному конгресі у Лондоні (1936 р.) і включала 13 осіб, серед яких були В.С. Барикін, Б.Л. Ісаченко, Л.О. Зільбер.

Успішне розгортання робіт в галузі бактеріофагії було порушене доносом до НКВС, через який 11 червня 1937 р. Г.О. Ручка заарештували, звинувативши його в тому, що він “является активным участником фашистской организации, ведёт вредительскую работу в Институте микробиологии по заданию немцев и по подготовке бактериологической войны”. Для надання достовірності цій міфічній “організації” 12 червня було розпочато “Справу № 123 антирадянської право-троцькістської організації в Україні” [25, с. 2].

Спочатку заарештований відмовлявся від усіх звинувачень: “Никакой контрреволюционной деятельности я не вёл и никогда не знал ни о какой контрреволюционной деятельности. Свой Институт микробиологии УАН я считаю одним из лучших институтов в системе УАН и по своему составу советских молодых учёных и по пользе, которую этот институт приносит” [25, с. 4]. Але вже за два тижні, 25 червня 1937 р., під важким моральним і фізичним тиском з боку слідчих, Г.О. Ручко підписав свідчення проти себе і своїх колег. Як відомо, Г.О. Ручко з листопада 1930 р. до травня 1932 р. працював в інститутах Фрідбергера та Петефі у Берліні, і це – єдиний факт з протоколу допиту, що відповідає дійсності. Зміст наступних “зизнань” демонструє їхню штучність та абсолютну наукову безграмотність людей, що підготували ці матеріали. До контррозвідувальної фашистської організації, як “свідчив” Г.О. Ручко, його залучив Ваксмер, професор мікробіології Гігієнічного інституту у Берліні: “При одной из встреч в 1932 г. профессор Ваксмер предложил мне по возвращении на родину, в случае войны с Германией проводить микробиологическую войну, т.е. распространять в тылу Советского Союза различные микробы, чтобы тем самым вызывать среди населения Советского Союза массовые эпидемии заболевания брюшным тифом, колитом, дизентерией и др., добиваясь поражения Советского Союза и облегчая захват Украины Германией.

Наиболее удобным способом для распространения эпидемических заболеваний Ваксмер рекомендовал метод применения препарата бактериофага, не освобождённого от остатков соответствующих бактерий, под видом использования его в профилактических целях... Я согласился на такое предложение.

...Мой долг быть на их стороне в борьбе с общим врагом – большевизмом. Популяризируя целесообразность и эффективность применения бактериофага, мы указывали только его положительные качества, скрывая возможность распространения через него эпидемии. В июне 1932 г. я переехал из Харькова в Киев на должность директора Института микробиологии АН УССР, где столкнулся с националистическими элементами из числа работников АН УССР – Левичким и Стадниченко... Они высказывались о необходимости отделения Украины от СССР, что ещё более активизировало проводимую мною контрразведческую фашистскую деятельность с препаратом бактериофага.

...при неудачных случаях применения бактериофага с целью иммунизации в г. Харькове, Донбассе, Киеве в 1932-37гг. мы направляли бактериофаг в санбакиститут в г. Харьков, директором которого был Мельник, и он всегда брал нас под свою защиту. Мельник и его зам. по научной части – Цехновицер Марк Моисеевич – давали заключение, что препарат бактериофага был изготовлен правильно и увеличение заболеваний относили за счёт других причин.

...Лично мною вовлечены в контрразведческую фашистскую организацию следующие лица:

Вайнберг Боас Цалиевич, член ВЛКСМ, научный работник Киевского института микробиологии АН УССР;

Лаврик Михаил Афиногенович, член ВКП(б), научный работник Киевского института микробиологии АН УССР” [25, с. 5-6].

Президія АН УРСР не забарилася з реакцією на “зіннання” Г.О. Ручка і вже 19 липня 1937 р. винесла постанову № 387, у якій зазначалося: “Ручко Г.О., як контрреволюціонера, зняти з посади директора Інституту мікробіології та епідеміології АН УРСР та виключити з складу членів-кореспондентів АН УРСР... Після зняття Ручко Г.О. зобов’язати дирекцію Інституту мікробіології детально переглянути тематику, над якою працювали вороги народу, переглянути склад співробітників інституту під кутом зору очистки від ворожих елементів... е) звільнити Лаврика М.А., як ворога народу, з посади вченого секретаря та зав. відділу бактеріології та імунітету; ж) Затвердити наказ Інституту мікробіології про зняття з роботи викритих ворогів Вайнберга Б.П. та Газиму Н.А.; з) Затвердити наказ Інституту мікробіології про звільнення наукових робітників Ручко Г.Г. та Сіроцької С.Л., а також звільнити з роботи Васильєва і Новикова, в зв’язку з реорганізацією роботи” [26].

Отже, разом з Г.О. Ручком постраждали і його співробітники, серед яких була і його донька Ганна Гнатівна Ручко. Слід додати, що вона та її мати, дружина Гната Омеляновича, домогосподарка Ганна Якимівна, не були репресовані, як це нерідко бувало з родичами “ворогів народу”. Можливо, лише за такої умови Г.О. Ручко підписав сфабрикований протокол.

Після репресій у Києві почалися арешти та допити у Харкові. У виписці з протоколу допиту директора Харківського санітарно-бактеріологічного інституту М.І. Мельника від 19 липня 1937 р. відчувається рука тих же авторів, що допитували Г.О. Ручка:

“В 1929 г. контрреволюционная организация бактериологов получила задание от Фридрихбергера: не проводить прививки от тифа в этом году в ряде районов Украины, где они обычно проводились.

С 1932 г. – второй этап диверсионной работы после возвращения Ручко из Берлина: начать изготовление дизентерийного бактериофага с тем, чтобы ...увеличить заболеваемость... в районах Донбасса, Киевской, Харьковской и Винницкой областей ... ввиду их большого хозяйственного и политического значения.

Ручко совместно с доктором Борисовым... применял бактериофаг в Донбассе (Макеевка, Сталино). Там участвовали также... местные врачи: профессор Благовещенский и доктор Эрез из Сталино (1933-1935). По рассказам Ручко, Ручковский... распространял дизентерийный бактериофаг через колодцы, выливая его туда... а население заражалось дизентерией” [25, с. 38].

Вирок у справі Г.О. Ручка, винесений Військовою колегією 14 жовтня 1937 р., був швидким і категоричним: присудити “Ручко Игнатия Емельяновича к высшей мере уголовного

наказания – расстрелу с конфискацией всего, лично ему принадлежащего имущества. Приговор окончательный, обжалованию не подлежит и на основании постановления ЦИК СССР от 19 декабря 1934 года подлежит немедленному исполнению” [25, с. 79]. Як свідчить довідка, що зберігається у справі № 123, вирок та постанова ЦВК були виконані наступного ж дня: “Приговор о расстреле Ручко Игната Емельяновича приведен в исполнение в Киеве 15.X.1937 г. Акт о приведении приговора в исполнение хранится в особом архиве 1-го спецотдела НКВД СССР, том № 11, лист № 46” [25, с. 80].

Майже через 20 років, 14 грудня 1956 р. на розгляд Військової колегії Верховного суду СРСР було винесено справу стосовно відміни вироку у відношенні Ручка Г.О. та припинення справи за статтями 4 і 6 УПК РРФСР. В результаті було вирішено: “Приговор от 14.10.37 г. в отношении Ручко И.Е. по вновь открывшимся обстоятельствам отменить и дело о нём производством прекратить за отсутствием состава преступления” [25, с. 82]. 2 серпня 1956 р. Г.О. Ручко був посмертно реабілітований, про що йшлося у довідці № 4н – 027955/56 від 20 вересня 1957 р., виданій його удові Ганні Якимівні 17 жовтня 1957 р. А 30 травня 1958 р., за повідомленням ЦК Компартії України, Київський обком партії реабілітував його у партійному відношенні.

Проте тривалий час причина і точна дата смерті Г.О. Ручка не були відомі навіть його близьким. У свідцтві 1-ЯР № 215934, виданому його дочці 12 жовтня 1958 р. міським бюро ЗАГС Києва, офіційно зазначалося, що він загинув у місцях позбавлення волі 2 грудня 1938 р. у віці 55 років. Ця дата увійшла у всі біографічні довідники та статті про нього. Лише у календарі визначних дат і людей, опублікованому в газеті “Освіта” за 20 січня 2003 р. говориться, що Г.О. Ручко загинув внаслідок репресій 2 грудня 1937 р. Нині ж можна вважати остаточно встановленим, що він був розстріляний каральними органами НКВС, і сталося це не 2 грудня, а 15 жовтня 1937 р.

Після арешту Г.О. Ручка та звільнення з роботи деяких з його колег досліди в галузі бактеріофагії в інституті не припинилися, хоча їх розвиток відчутно загальмувався. Завдяки розробкам 1934–1939 рр. в роки Великої вітчизняної війни бактеріофаг знайшов застосування при лікуванні поранених та ліквідації епідемій. Перебуваючи в евакуації, мікробіологи запропонували і передали у виробництво до Уфимського науково-дослідного інституту епідеміології та мікробіології ім. І.І. Мечникова стафілококовий бактеріофаг для боротьби з після-раньовими інфекціями, який успішно застосовувався в госпіталях та лікарнях Башкирії [27]. Було також розроблено і передано для масового виготовлення метод одержання сухого дизентерійного бактеріофагу у вигляді таблеток [28].

Дослідження з генетики мікроорганізмів та бактеріофагії, розпочаті в Інституті мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України Г.О. Ручком та його співробітниками, не втратили своєї актуальності і в наш час. Нині вони успішно розвиваються в цьому інституті на сучасному науковому рівні, справджуючи сподівання талановитого вітчизняного вченого, світла пам’ять про якого живе і житиме надалі.

В.Н. Гамалея

*Центр исследований научно-технического потенциала
и истории науки им. Г.М. Доброва НАН Украины
б-р Т. Шевченко, 60, Киев-32, 01032, Украина*

ИГНАТИЙ ЕМЕЛЬЯНОВИЧ РУЧКО (1883-1937):

ТРАГИЧЕСКАЯ СУДЬБА УЧЕНОГО

Резюме

Рассматривается жизнь и научная деятельность выдающегося ученого-микробиолога И.Е. Ручко, одного из директоров Института микробиологии и эпидемиологии, основателя и первого редактора «Микробиологического журнала». Многие данные и факты приводятся впервые, некоторые из них уточнены и исправлены, поскольку их источником послужили как воспоминания коллег ученого, хранящиеся в архиве Института, так и выписки из личного дела, сфабрикованного НКВД после ареста И.Е. Ручко и находящегося в архиве СБУ. Особое внимание уделено анализу работ ученого по бактериофагии, эпиде-

миології, а також ролі І.Е. Ручко в реорганізації Інститута і створенні відділу бактеріозів сільськогосподарських рослин.

Ключевые слова: микробиология, бактериофагия, эпидемиология, бактериозы сельскохозяйственных растений.

V.N.Gamaliya

*Dobrov Centre for Scientific and Technological Potentia and Science History Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv*

**GNAT O.RUCHKO (1883-1937): TRAGIC DESTINY
OF THE SCIENTIST
(based on evidence of Ukrainian Security Service archives)**

S u m m a r y

The life and scientific activity of Gnat O.Ruchko, an outstanding scientist-microbiologist, the former director of the Institute of Microbiology and Epidemiology are investigated. Many data and facts are represented for the first time, some of them are refined and corrected, since their sources are both the recollections of scientist's colleagues kept in the Institute archives and extracts from personal file trumped-up by NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs) after Ruchko's imprisonment and kept in SBU (Ukrainian Security Service) archives. Special attention is devoted to analysis of scientist's works on bacteriophages, epidemiology and also to role of Gnat O.Ruchko in the Institute reorganization and creation of the Department of Agricultural Plants Bacterioses.

The paper is presented in Ukrainian.

К е у w o r d s: Microbiology, bacteriophages, epidemiology, bacteriosis of agricultural plants.

T h e a u t h o r ' s a d d r e s s: *Gamaliya V.N.*, Dobrov Centre for Scientific and Technological Potential and Science History Studies, National Academy of Sciences of Ukraine; 60, T.Shevchenko Boulv., Kyiv, 01032, Ukraine.

1. Ручко Игнатий Емельянович. – В кн.: История Академии Наук Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 781.
2. *Матвиенко С.А.* Игнатий Емельянович Ручко (к 100-летию со дня рождения) // Микроб. журн. – 1984. – Т. 46. – Вып. 3. – С. 115–117.
3. *Ручковский С.Н.* Воспоминания. – Рукопись // Музей истории микробиологии на Украине при Институте микробиологии и вирусологии НАН Украины. – Ф. 15.
4. *Мельник М.И., Ручко И.Е.* Специфическая терапия дизентерии бактериофагом // Врачебное дело. – 1930. – № 9. – С. 655–658.
5. *Ручко Г.О.* Микробиологія черевного тифу та епідемії 1929 р. в Макіївці // Профілактична медицина. – 1930. – № 5. – С. 3.
6. *Ручко Г.О., Мельник М.И.* Спроба вживання бактеріофагу для лікування черевного тифу // Там само. – С. 106.
7. *Мельник М.И., Ручко Г.О.* Спроба бактеріофаготерапії дизентерії // Там само.
8. *Rutchko I.* Ueber das Pfeiffersche Phänomen bei der Tumorratte // Zeitschrift für Immunitätsforschung. – 1931. – Bd. 72. – Heft 3/4. – S. 217–224.
9. *Friedberger E., Andersen O., Callerio C., Rutchko I.* Ueber den Einfluß der Ermüdung auf die Antikörperbildung und die Infektion // Ibid. – S. 225–244.
10. *Rutchko I.* Experimentelle Dysenterie bei Hühnern und Katzen // Archiv für Hygiene und Bacteriologie. – Bd. 109. – Heft 4. – 1933.
11. *Ручко Г.О.* Інститут мікробіології та епідеміології ім. Заболотного // Вісті Української Академії наук. – 1935. – № 2/3. – С. 39–54.
12. *Ручко Г.О.* Передмова. – Микробиологічний журнал. – 1934. – № 1. – С. 3–4.
13. *Ручко Г., Вороніцький І.* До питання про антидизентерійний бактеріофаг у кишках здорових осіб, як показчик бацілоносійства, і про антибактеріофаг, як основну причину безрезультатної бактеріофаготерапії // Там само. – С. 5–20.
14. *Дяченко С.С.* “Мікробиологічний журнал” і його значення в розвитку медичної микробиології в Українській ССР // Там само. – 1978. – Т. 40. – № 3. – С. 375–381.
15. Архів Президії НАНУ. – Протокол засідання Президії № 27 від 14 серпня 1936 р.
16. *Ручко Г.О.* Мінливість баціл дизентерії під впливом Х-променів // Вісті АН УРСР. – 1936. – № 5/6. – С. 127–134.

17. Ручко Г.О., Вайнберг Б.Ц., Фельдштейн Б.Г. Мінливість тифозно-паратифозних бактерій під впливом бактеріофага // Тези доп. Конф. по бактеріофагії та мінливості мікробів. – К., 1936. – С. 55–58.
18. Ручко Г.О. Типи і напрями мінливості бактерій групи coli-typhus, їх класифікація і біологічне значення // Там само. – С. 66–72.
19. Ручко Г.О. Інтрацистальний процес розмноження бактерій // Вісті Всеукраїнської академії наук. – 1934. – № 4. – С. 16–23.
20. Ручко Г., Шульц В., Селецький В., Гілула І. Токсичний вплив дизентерійних бацил і їх бактеріофаголізатів на нервову систему // Мікроб. журн. – 1935. – Т. 2. – № 2. – С. 3–36.
21. Скрипаль І.Г. Ручко Гнат Омелянович (120 років від дня народження та 65 років від дня загибелі). – Рукопис. – 9 с.
22. Ручко Г., Третьяк К. Застосування бактеріофагічного стафілококового лізину з протиінфекційною метою в клініках хірургії, отоларингології, стоматології і дерматології в м. Києві в 1934-1936 рр. // Мікроб. журн. – 1937. – Т. 4. – № 1. – С. 3–35.
23. Ручко Г.О., Борисов С.С. Імунізація проти дизентерії бактеріофаголізатом дизентерійних бацил (Наслідки вивчення імунізації 22234 чол. людності) // Там само. – 1936. – Т. 3. – № 4. – С. 3–51.
24. Ручко Г.О. Конференція по бактеріофагії і мінливості мікробів (Київ, 20-25 X 1936 р.) // Там само. – 1937. – Т. 4. – № 1. – С. 185–195.
25. Следственное дело № 123 антисоветской право-троцкистской организации на Украине (начато 12 июля 1937 г., окончено 29 сентября 1937 г.). – 85 с.
26. Архів Президії НАНУ. Постанова Президії АН УРСР “Про Ручко Г.О.” від 19 липня 1937 р.
27. Сапегін А.А., Гарцман Б.М. Академія наук УРСР в дні Великої Вітчизняної війни // Вісті АН УРСР. – 1942. – № 1. – С. 16–41.
28. Гришко М.М. Біологічні науки на Україні до 25-ліття Жовтневої революції (Доповідь на сесії АН УРСР 3 листопада 1942 р.) // Там само. – 1943. – № 1–2. – С. 155–169.